

ГЛАВА V

ЗНАЧАЈ ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА У
ДУШАНОВОЈ ДРЖАВИ

Да се потпуно пречисти питање о односу византијских правних зборника према Душановом Законику, треба да се подсетимо улоге византијског права у Душановој држави.

А. РЕЦЕПЦИЈА ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА

Примање хришћанства било је од пресудног значаја за правни живот свих Словена и нарочито Балканских Словена. Хришћанство је донело нове основе у друштво, нове погледе на свет, на морал, на политичке и породичне односе. У XIII–XIV веку већ коначно преовлађује хришћанска култура над остацима паганства: онда „приватни живот, друштвени ред, сваколика уљуђеност носи тип хришћански”.¹ И заједно с вером долазе међу Србе и закони. На првом месту закони црквени, који имају безусловну снагу у православној цркви и који обухватају не само црквене односе, него и брачно и породично право. Ти су закони од безусловног ауторитета за цркву и за све грађане, нарочито од времена кад је свети Сава уредио односе автокефалне српске цркве према Цариграду и кад је старањем светог Саве донет преведен с грчког Фотијев *Номоканон* с објашњењима Зонариним.² Познато је да православни Номоканон није збирка само црквених закона, него да

¹ Ст. Новаковић, *Зак.*² стр. VII.

² Уп. А. Павлов, *Первонач славнорусскій Номоканон*. Каз. 1869 и чланке Јагића у *Starinama*, књ. III и VI, 60–111, и I Срезневског у *Starinama* III, 189–202.

ту улазе и поједини световни закони. Нарочито Светосавски Номоканон има много световних закона, који имају кадкад доста мало везе с црквеним пословима: ту улазе и извод из Јустинијанових *Новела* у 87 глава и читав Прохѐрос воѐс. Васиљиа Маћедонца.¹

О значају те чињенице лепо говори Стојан Новаковић: „Ето тако су у српски народ први пут дошли писани закони црквени и грађански, који су и један и други *йуиѐм цркве* пуштени у употребу у земљи... Очеvidно је како су закони, грађански исто тако као и црквени, сматрани као саставни део вере и њезиних уредаба и како није никоме ни на ум падала потреба каквога новог претреса или каквог новог рада законодавне власти. За историју Римског права ова је чињеница од ванреднога значаја”.²

Можемо мислити да су нарочиту улогу у тој рецепцији византијског права вршили атоски манастири (као Хиландар) који су још од Немањиног доба добијали земљепоседе у српским земљама и служили се правом суда над својим сељацима.³ И епископи српски могли су вршити уплив у том правцу као сарадници краљева, што се види већ из одредаба Жичке повеље о брачним питањима.⁴

Б. ТРАДИЦИЈА ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА

Осим ове рецепције византијског права, која се врши уз помоћ цркве, на исти начин као и у Русији, треба обратити пажњу на другу чињеницу, о којој се обично мало води рачуна – на то „да је сав наш историски живот протекао у класичној домовини Римског Права”.⁵

За време Октавијана Августа (првих година после Христа) већ је читав Балкан до Дунава (чак и преко Дунава) освојен од

¹ Читав текст Закона Градског (= Прохирона) из Светосавског превода штампан је од архим. Н. Дучића у „Гласнику” 1. одељења, књ. VIII (Б. 1877). Крмчија Морачка, стр. 34–134. И у Номоканону писаном од епископа Рашког Григорија 1305, налазе се на л. 262–325 „Заповѣди Леона прѣмудраго царя и сына его Константина. Закона градскаго главы различни въ 40 гранехъ” (И. Срезневски, *Обозрѣніе*, Сборникъ И. Ак. Н. т. LXV, No 2, стр. 75).

² Ст. Новаковић, *Зак.*² XV; на другој месту вели Новаковић духовито да су ти закони долазили међу Србе „кријумчарским путем: не као римско право, него као део вере” (Архив I, 219).

³ На то скренуо је пажњу W. Namyslowski, *Wege der Rezeption*, 141.

⁴ Прва је брига једног хришћанског владара да уреди брачна питања. Тако и примитивни бугарски *Закон судни људем* обраћа тим питањима нарочиту пажњу. в. Бобчевѣ, *Стар. правни пам.* 86–88.

⁵ О томе врло лепо расправља Ст. Новаковић у чланку *Средњовековна Србија и Римско право* = Архив пр. I (1906) 206–226.

Римљана и сачињава неколико римских провинција.¹ Латински и грчки језик и римска култура брзо продиру у све те области, нарочито у многобројне градове. Едиктом цара Каракале 212. добили су сви слободни људи права римских грађана. Онда су сви Илирци почели да се служе римским правом, да се осећају као прави Римљани, да дају чак и царева на римски престо.² Римљани шире земљорадњу на многобројним царским, приватним и црквеним поседима, шире и културу вина и рударство и трговину и занат.

Од времена Константина В. и Теодосија (+ 395) приближује се Илирија културном утицају Цариграда. Кроз Илирик пролази граница између Источне и Западне римске царевине, и средњовековна Србија остаје на граници између латинских и грчких утицаја. Ипак, и с једне и друге стране осећа она велике утицаје римског права. За време Јустинијана ствара се величанствен *Cognus Iuris* – систем целокупног важећег римско-византијског права, који је почео да важи и у Илирији и у Далмацији. У то време су већ ти крајеви махом хришћански, и Јустинијан је установио у граду Јустинијана Прима (око Скопља) 535. привилегисану архиепископију за цео север Илирика.

Баш у то време, у V и VI век спадају многобројни напади, навале и пресељавања разних варварских племена на Балкан – Гота, Гепида, Лангобарда, Херула и најзад Словена, који су преплавили читаво полуострво. Ти су народи, нарочито Словени, донели собом новије, много примитивније друштвене односе, незнабоштво и начела свог домаћег права. Ипак нису они могли да униште све трагове римско-византијског права. „Први људи наших племена, насељени на овој класичној земљи римског права, застали су на њој и римски ред, и римску администрацију, и римско суђење”.³ А примање хришћанства од насељеника – Словена још их је више приближило схватањима византијског права. И Словени нису никад успели да униште читаву римско-византијску културу у освојеним земљама. Остало је многобројно романско, „влашко” и грчко насеље по варошима и по планинама и долинама. Остали су манастири са својим имањима. Остали су и византијски градови, о које се отимају Словени, Авари, Бугари и Грчко царство; и већи део времена припадају те земље опет Грчком царству, које заводи

¹ Јиречек, *Историја Срба*, I–22.

² Из Далмације – Диоклецијан, из Ниша – Константин Велики и Констанције, из Београда – Јовијан, из Македоније (Дарданије) породица Јустина и Јустинијана, и др. Јиречек, *Историја Срба*, I–25.

³ Ст. Новаковић, *Архив I* (1906), стр. 21.

ту своју управу и свој правни ред. Од времена Василија II Бугароубице постаје Дунав 1018. опет северном границом Византијске царевине.¹ Грчки утицај шири се чак на Мађарску, где су прве повеље Арпадоваца писане грчким језиком.² Кроз читав XI и XII век Скопље је седиште византијског дукса или капетана, коме је потчињен цео западни Балкан.³ Неке сачуване грчке повеље XI и XII века показују нам да у то време епископи и манастири у српским земљама имају своје зависне сељаке – „парике” (*παροικοι*) и да се правни положај тих сељака одређује по византијском праву.⁴ Сви манастири који су у току XI и XII веку подигнути у Македонији и скопској Старој Србији, били су грчки.⁵ Оснивачи тих манастира нису византијски владари, него обично Грци, представници цркве, византијски достојанственици и византијска властела.⁶ Најмањи је грчки утицај у Рашкој (у долини Лима и Ибра) – ипак један податак и да је њихово монаштво било не само грчкога типа, него још и гркофилско.⁷

Значај је политике Немањине у томе што је он раскрстио са западном латинском и са националном богумилском струјом и учврстио код Срба православље а с њим и византијски утицај. Прва освајања Немањина већ проширују уску област преднемањинске Србије на рачун земаља византијске културе. Тако је нпр. Ниш, неко време „главни град” Немањин, био знатан центар византијске

¹ „После 1018. опасала је била византијска област српске земље са три стране, па и дуж читаве источне стране, од Призрена до Београда и Срема”. Јиречек, *Историја Срба*, I, 154.

² У једном писму Св. Стефану пише папа Силвестар „*miroq in tuo regno novem graeca et tantum unum latinum coenobium dari*”. В. Марковић, *Прав. мон.* стр. 37; 1204. пише папа Иноћентије краљу Емерику „*unum sit ibi Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum*”. *ib.* 38. Повеља Светог Стефана (+ 1038) манастир Весприму писана је грчки (Јиречек, I, 152).

³ В. чланак N. Banescu у *Byzant. Zeitschr.* XXV (1925), стр. 331. Између тих капетана у Скопљу беху такве истакнуте личности, као Константин Диоген 1026–27, и Никифор Вриениј 1074.

⁴ Повеља цара Василија Охридској архиепископији у чланку Ст. Новаковића, *Охридска архиепископија у почетку XI века*, „Глас” LXXVI (1908) стр. 1–62 (спомињу се ту еп. Нишки, Браничевски, Сремски, Липљански и др.). „Практик” 1152. манастир Богородице Елеусе око Струмице „Изв. Русског Арх. Инст. вѣ Конст.” VI (1900) стр. 1–153.

⁵ В. Марковић, *Правосл. монаштво*, стр. 16.

⁶ В. Марковић, *о. с.* 21, 25. Грчки био је цео епископат у тим крајевима. Између архијереја било је учених људи као пред крај XI века славни писац Теофилат, у XII веку призренски еп. Јован. Јиречек, *Историја Срба*, I, 161.

⁷ Ана Комнина, IX, 5, ed. Bonn. I, 438, нав. В. Марковић, *о. с.* 44.

цивилизације.¹ Немањи није пошло за руком да трајно освоји Ниш, Скопље и Призрен. Ипак, видимо да је он први јасно истакао магистралу свих доцнијих освајања својих потомака – према истоку и југу, да откидају комад по комад од византијских земаља.² При томе он не руши византијску културу и византијски правни ред, него их прима и проширује, у колико је то могуће.³

Нарочито су учврстили византијски утицај синови Немањини, Стефан Првовенчани „севастократор и зетъ одъ Бога вѣнчаннаго киръ Алексина цѣсара Грѣчькаго”,⁴ и свети Сава „въспитаник и прорасль” Свете Горе.⁵ Њихов рад има чисто национални задатак: „свог отъчство просвѣтити”, подигнути „свою дѣдину”, „землю Срѣпску”; али средство за то подизање су – увођење византијског правног реда у цркви, утврђивање православља и уопште „потпуно изједначење Србије с Истоком”.⁶ Превод Номоканона, с којим је неразделив Прохирон; и Жичка повеља, где се строго кажњавају преступи против византијских схватања брака – то су најзначајнији споменици тог заједничког културног рада краља и архиепископа.

Тешко је погађати, уколико се овај културни ред византијски учврстио између Срба у XIII веку; за то нам недостају споменици. Али без сумње византијски правни ред морао је да преовлада у оним областима, које су нарочито од времена Милутинова освојене од Византије, које се дуго време сматрају као „Грчке земље”, мада су постале део Немањићске државе. У својим освајањима наглашава краљ Милутин да он не мења никако правни ред, него потврђује „хрисуле светихъ и правовѣрнихъ царъ” и њихове наредбе.⁷ Осећај неког легитимитета према грчком правном реду

¹ В. В. Марковић, *о. с.* стр. 47 и 58. У Пироту се једна махала и данас зове Галата, по имену једног дела Цариграда. Дакле, било је и Грка – трговаца и занатлија. Грци – становници спомињу се 1229. чак и у Срему „ut Sclavi et Graeci, qui inhabitant terram illam” Smič. Cod. dipl. III, 306, уп. В. Марковић, *оп.* 38.

² У борби с богумилима служи се Немања прописима византијског кривичног права. У Хиландарској повељи испољава своје поштовање према византијском цару и уводи византијске аграрне односе у хиландарским метохијама. По мишљењу В. Марковића „управа јакоже подобатеть”, коју је Немања дао својим задужбинама значи „потпуно византијско манастирско уређење”. *о. с.* 59.

³ Трајна освајања Немањина су „одъ Грѣчке земле: Лабъ съ Лъпланомъ, Гльбочица, Рѣке, Загрѣлата, Лѣвче, Лепеница, Бѣлица”. А. Соловјев, *Хиландарска повеља*, стр. 8.

⁴ А. Соловјев, *Ив.* стр. 9.

⁵ Доментијан, *Живойъ Св. Саве* (изд. Даничића), 223.

⁶ Теодосије, изд. Даничића, стр. 86–86; уп. В. Марковић, *о. с.* 72.

⁷ Скопска повеља 1300. Од. Спом. 69, 70, 73–76, 78, 80.

најбоље се испољава у томе што све земље, које је Милутин „узео на мачу” од Грка, добија он после тога као „прикију” Симонидину од свога таста, и то нарочито наглашује у својој повељи.¹

После заузећа тих византијских земаља можемо применити многе промене у српским повељама, јер ту су Срби затекли византијске установе и много савршеније судско уређење, одомаћено онде већ од давних времена.² Нарочито је у том погледу интересантна повеља краља Милутина 1300. манастиру Св. Ђурђа код Скопља.³ Видимо да је читава повеља прожета правним конзерватизмом, мада у ствари уводи и нове српске установе. Краљ Милутин потврђује све наредбе и прилоге „правовѣрнихъ и светихъ царъ и краљъ”, за њега важе све њихове клетве.⁴ На многим местима он само преписује њихове наредбе, и чак ослобођава непажњом село Речицу „отъ всѣхъ работъ царскихъ”,⁵ а за игумана вели „да се не позива безъ кнѣге царске” (место краљеве).⁶

Видимо да је у етнографском погледу метохија Св. Ђурђа доста мешана. По селима преовлађују словенски називи и, без сумње, српски живаљ.⁷ Ипак, између сељака можемо наићи и на Грке,⁸ док између властеле, грађана и попова преовлађују грчка имена.⁹ Мешан карактер становништва најбоље се види из речи члана 72 „кто приходи (на панађур), љубо Грк или Блгарин или Србин, Латин, Арбанасин, Влах”. То мешано становништво навикло је од векова на византијски правни ред. Зато налазимо ту такве појмове као „царска и црквена пронија” (βασιλική προνία),

¹ „И поспѣшествованикѣмъ светѣно ми гдну Симеона и Савы прѣкѣхъ по мѣчю Скопску страну и Овчепольску и Положъску и Дѣбрьску и прочеѣ ине стране, и потомъ быхъ зетъ благовѣрному и самодръжавному царю Грѣчьскому, киръ-Андронику Палеологу, и да ми онузи землю у прикию”, повеља 1308. Новаковић, *Зак. Сѣ.* 477. Достојно је пажње да је за поклоне Милутинове у Скопској области издата исте 1308. још и грчка повеља цара Андроника в. Новаковић, *Ив.* 476.

² Лиречек, *Историја Срба*, III, 141.

³ Новаковић, *Зак. Сѣ.* 608–621 (= А. Соловјев, *Од. Сѣ.* 69–82) уп. чл. Р. Грујића, *Властелинство Св. Ђурђа* у Гласн. Ск. Н. Др. I (1925), 45.

⁴ В. чл. 10. и 46 Скопске повеље Од. Спом. стр. 72 и 78.

⁵ В. члан 32 (*ib.* стр. 74).

⁶ В. члан 61а (*ib.* стр. 79).

⁷ Села Чрепешљани, Речице, Брод, Здуни, Сушица, Дубница, Водно – носе српска имена.

⁸ „Рибара Георгија Грка и с родом” (члан 51).

⁹ Константин син Липсиотов, Андриан син кир-Теодоров и др. – продали су краљу многа своја имања (члан 13), Никола син попа Димитра Девтерева, Димо син Кондев, Мањоило Куклев – продали су своје куће у Скопљу; у члану 34 спомиње се властеличић Калогоргије.

у таквом граду као Призрен, који је пао у српске руке још око 1220,¹ уговор о продаји куће из Душанова доба писан је потпуно по грчком обрасцу од једног „намика“ (νομικος).² Крстови уговара-ча и сумећника (πλησιιστος) на челу акта, продаја двора са службеностима, продајна цена у *лишрама* сребра, дефиниција баштинског права као права „харисаиш, ѝрикусаиш, продати, за душу дати или заменити“, клаузула која прети „налогијом“ ономе који би хтео да се служи правом прекупа, могућност подизања парнице у царевом и црквеном суду – то су појаве које показују како су дубоко укорениени византијски прописи у грађанском праву Душанове државе.³

Кад би смо имали више споменика српског приватног права тог доба, не само тај јединствен чудом пронађен уговор,⁴ наша теза о јакој традицији византијског права у Душановој држави добила би вероватно много више илустрација.

Још један приватно-правни уговор са периферије Душанове царевине показује нам, колико је била јака традиција византијског права чак у полудивљој Арбанији. Тај уговор писан је 1359. у Драчу на грчком језику (иако је један уговорач – католички бискуп) од „протонотара и тавулара“ Јована Кориалита.⁵ Грци су изгубили Драч још 1272. у корист Анжувинаца. Изгледа да је Драч био неко време и под Душановом влашћу.⁶ Ипак је византијски правни ред у Драчу јачи и од латинског и од српског утицаја. Без сумње су исте прилике биле и по другим варошима Душанове државе.

¹ Лиречек, *Историја Срба*, I–219.

² По нашем мишљењу, греша Namislovski (о. с. 145) кад наводи ту повељу као пример даљег продирања византијског права im kernserbischem Gebiete. По имени-ма уговораца и сведока видимо да је становништво мешано, грчко-српско; нпр. Доброслава Каросова кћи, Мано Драгичин брат, Каломанъ Зинињ, Софиа, Раико и Богдан Кюрини внуци. Изгледа чак да су то већим делом потомци Грка у процесу србизације.

³ А. Соловјев, *Уговор о куйовини*, Архив, XXXIII (1927), стр. 429.

⁴ Пронашао га је случајно М. Милојевић на тавану призренске цркве; в. његов *Путопис III*, 234; уп. „Гласник“, XXXV, 119.

⁵ Acta Albaniae, II, 142. Грчки нотари (ταβουλαριος) припадају православном клиру, сачињавају еснаф, којему на челу стоји протонотар.

⁶ SUFFLAY, *Srbi i Arbanasi*, 42; 1359. био је Драч опет под Анжувинцима. Исти номици (νομικοι) са протонотаром на челу спомињу се у Драчу још 1258. у грчкој исправи, писаној за владе Манфреда Хохенштауфена (A. Alb. I, 246). уп. М. Kos, *Dražke privatno-pravne listine v 13 stoletju*. Архив арбан. II, стр. 1–10.

ГЛАВА VI

ЦАР ДУШАН КАО НАСЛЕДНИК ГРЧКИХ ЦАРЕВА

Врло је вероватно да је Стефан Душан већ у младим годинама усвојио одређен идеал – да постане не само краљ, него хришћански цар, чувар праве вере, чувар закона, праведан судија и законодавац.

Седам година (отприлике 1314–1321) провео је Душан у прогонству у Цариграду,¹ ту је научио да чита и говори грчки.² „Ко зна какав је и колики утицај на стварање његова типа извршило његово у раном детињству борављење у Цариграду?“³ Морао је да понесе собом незаборавне утиске о сјају византијског двора, о лепоти саборних цркава, о трговачком богатству Цариграда – и о слабости, о трулежу Византијске царевине, која ипак чува претензије да заповеда свима православним хришћанима.

Да је Душан имао јасан појам о задатку владара као законодавца, видимо из једног интересантног податка, коме се поклањало мало пажње. Животописац Душанов, описујући крунисање Душаново на краљевство 8. септембра 1331, каже да је Душан у престоној беседи рекао: „мољу Бога да оутврди ме въ волю разоума, да не преступим Божиј заповести ни да уманјим светоположеног благовѣрија Христова, нь паче испљнити ми и оконъчати

¹ Дакле, до 13 године живота (рођен око 1308). Хронологија тих факата није тачно утврђена. Седам година прогонства спомињу се у једној белешци из 1330. (Љ. Стојановић, *Зайиси I*, бр. 56) и у Цамблака. Лиречек, *Историја Срба*, I, 257.

² О томе сведоче многобројне грчке повеље Душанове и нарочито, његов разговор са еп. Григоријем Паламом. Θ. Успенский, *Очерки по ист. визант. образованности*. ЖМНПр. 1892, стр. 413.

³ Ст. Новаковић, *Балканска ѝишња*. Б. 1906, стр. 257.

большими закони и свършеними оустави утврждениа и записаниа родителъ моихъ и прѣродителъ кже о светиихъ и божьствьныхъ цркъвохъ”.¹

Пошто је биограф Душанов прекинуо свој рад на 1337, изгледа да је тај податак савремен крунисању и веродостојан. Ту је већ читав програм владаоачевог рада – чувати праву веру и завршити бољим законима и уставима одредбе предака, које се тичу црква. То је она брига о правој вери, која је прва дужност једног православног цара.³

Доста дуго ипак остаје Душан при старом начину законодавства својих предака. Не кодификација, не „больши закони”, него само поједине повеље манастирима – то је његов рад за време краљевства. И у том раду он не уводи ништа ново, само се највише брине да ради „по старини”, да потврди одредбе својих предака и грчких царева.

У једној повељи из 1333. можемо већ приметити поносите мисао (непознату његовим прецима) да Душан седи „на прѣстолѣ кралкства Срѣбскога како царь и владыка”.⁴ Ипак су грчки цареви за Душана највиши ауторитет у правном смислу. И после освајања грчких земаља 1334. краљ Душан нарочито наглашује свој правни конзерватизам. Узевши доста градова који су били под Грцима, он издаје своје хрисовуље на исти начин као и пређашњи цареви и потврђује њихове даровнице.⁵ У тим краљевским повељама Душан се све чешће пореди с царевима, говорећи да он ради исто што „сви христољубиви цареви и краљеви”.⁶ Од 1339. све чешће се понавља као рефрен у аренгама његових хрисовуља лепа

¹ Живойи, изд. Даничића, 219.

² П. Срећковић, наводећи то место, примећује: „Краљ је – дакле обећао издати Законик” *Историја*, Б. 1888, II, 340, Ипак ту се мање говори о једном световном Законику, него о односу владара према цркви.

³ Ун. Ерапагоге, II, с. 4. (= Ерапаг. ауета, I, с. 4).

⁴ Повеља о продаји Стона Дубровнику 22. јан. 1333. Од. Сп. 119. (*Mikl. Mon.* 103).

⁵ „Прѣм градъ доволны, надъ ними же Гръци обладаху” дао је „хрисовуль по образу древних цареи Гръчскихъ и Българскихъ”, наређује „да је подь областию архіепискупа, како и у всѣх хрисоволѣхъ пише грѣчскихъ”, даје „хрисовуль свои, приложивъ села и утврдивъ по образу древнихъ цареи Гръчскихъ, иже прѣжде мене обладали суть тѣми странами”. 1. пов. *Трескавцу*. „Гласник” LXI; потврђује „нивикъ въ Армѣнохори, що приаде царь”, 2. *Треск*. „Гласник” XI; „що су дали царие и кралеве, все исписавъ и утврдивъ, нарѣкосмо”. 3. *Треск*. „Гласник” XIII.

⁶ „Благоуство и благопріетно и похвално всѣмъ христолюбивымъ царемъ и кралемъ, неже любити и желание тепло имѣти къ стымъ црквамъ”, повеље 1343–1345, Хил. бр. 16, 20, 23.

изрека Соломонова: „Многю цари царствують и силнии правду пишутъ”.¹ Писати правду – то је главни задатак цара, који важи и за краља. Од 1344, кад је Душан освојио многе нове грчке земље, он све више осећа, да је он једним делом грчким владар, „чѣстѣникъ Гръчскимъ странама” (1343–1345),² *fere totius imperii Romaniae dominus* (1345),³ чак „самодржавни господињ всѣхъ Српскихъ земль и Поморскихъ и Гръчскихъ” *кралъс каи аутократоръ Срѣбѣс каи Ромѣниѣс* (октобар 1345).⁴ И Душан проглашује чак да је он „наследник по милости Божјој великих и светих царева грчких” (1345).⁵ Као „наставникъ” светих царева има он главну дужност да настави, да продужи њихов правни ред.

Примање царске титуле (после новембра 1345) и венчање за „цара Црба и Грка” (*βασιλεус каи аутократоръ Срѣбѣс каи Ромѣниѣс*) 16. априла 1346 – то су чињенице од пресудног значаја. Душан јасно показује своју тежњу да замени оба претендента на цариградски престо, и Кантакузина и Палеолога, да се јави грчким грађанима као најјачи у борби и најпозванији за престо. За Византију није била никаква новост отимачина за престо; доста је она видела узурпатора, од којих је готово сваки постао „*ев Христѣ тѣ Θεѣ πστοс βασιλεус*”. Претендент може да постане признат, легитиман цар. Средства за овако легитимисање су – крунисање од патријарха, поштовање цркве, потврда правног реда црквеног и грађанског.

И Душан се тим средствима служи, у првом реду ради тога да ново стање ствари признају грчки поданици његове државе.⁶ Целу је зиму 1345/6. провео у новоосвојеним грчким крајевима. Ту је обасуо богатим даровима византијску властелу, царски Меникејски манастир око Сереза и светогорске манастире. Све су повеље тим даровима *писане грчки*, потврђују стара права и допуњују их новим

¹ Пов. 1339 – Хил. бр. 17 (у *Зак. Сѣ.* 406 нема аренге); у пов. 1348 – Хил. бр. 30, 31, 32 (Од. *Сѣом.* 133; *Шаф. Пам.* 99); пов. 1349, *Акты Пант.* 352 и 356.

² Хил. бр. 23 (Флорински, *Аѣ акѣи*, 68), бр. 16 (*Сѣом.* III, 25), бр. 22 (Флорински, *Аѣ* 66), бр. 28 (А. Соловјев, *Прилози*, VII, 109).

³ Повеља 15 окт. 1345 Млетцима (Ljubić, II, 278).

⁴ Повеља 25 окт. 1344. Хил. бр. 21 (у рег. Новаковић, *Зак. Сѣ.* 598, недостаје ова титула); пов. окт. 1345 (Агр. V, 111).

⁵ Хил. бр. 27. (А. Соловјев, *Од. Сѣ.* 127) „пособствова ми (Бѣа) кралеествовати великими и славними градови грѣчкими и наставнику бити великимъ и светимъ царемъ Гръчкимъ”.

⁶ Флорински, *Пам.* стр. 9; Ст. Станојевић, *Цар Душан*, Б. 1922, стр. 16; Флорински, *Ю. Сл. и Виз.* II, 112–116.

богатим поклонима.¹ Тиме је Душан добио наклоност грчког свештенства, монаштва и властеле. То свештенство и сам охридски митрополит (који је од X века имао претензије на титулу патријарха) и патријарх бугарски пристали су на проглас српског архиепископа Јанићија за патријарха. Одмах после тога 16. априла 1346. венчан је Душан у Скопљу „на православно царство“ од два патријарха – српског и бугарског, и благословен од читавог сабора свештенства српског, бугарског и грчког.²

Душан осећа сву важност догађаја. Сад је он постао исто, што „и велики Константин цар“, није више владар једног народа, него „цар у сваку православну веру“.³ И прва му је брига да његова држава постане царство не само по имену него и по садржини⁴ – својим правним уређењем. У својој повељи, која изгледа као предговор Законику, вели Душан да је задатак његов „поставити истините и православне законе, као што принадежи имати, у светој цркви, по земљама и по градовима“.⁵ То постављање православних закона није само доношење нових закона, него пре свега потврда старог хиљадугодишњег реда православног византијског царства у новоосвојеним областима. По врло важном сведочанству Ник. Грегоре, Душан је свој начин живота променио „на римски начин“ и постао пре свега цар Ромејаца (Грка).⁶ Јер је сину своме оставио да управља по српским обичајима свима земљама северно од Скопља и реке Вардара. А сам узме грчке земље и градове да њима управља по римским (грчким) законима.⁷

¹ Флорински, *Пам.* 121–145 et passim; Станојевић, *ib.* стр. 17; то су даровнице: ман. Меникеју окт. 1345 (Mikl. M. *Acta graeca* V–111; *Зак. Сб.* 722); еписк. Феремону 1345? (Флорински, *Прил.* VII), ман. Св. Анастасије 1345; (Mikl. *Müll.* V, 127); ман. Иверу јан. 1346 (Флорински, *Аџ. акты*, 95); ман. Филотеју апр. 1346 (*ib.* 81), Ксиропотаму, стр. 1346 (*Зак. Сб.* 553), Есфигмену апр. 1346 (*ib.* 533 и 535) Иверу апр. 1346 (*ib.* 556) Зографу апр. 1346 (*ib.* 543) властелину Фокопулу апр. 1346 (Mikl. M. V, 129), Ватопеду мај 1346 (*Аџ. акты*, 97) – обично носе грчки потпис царев. – У повељи Иверу помиње се и нека општа хрисовуља свим Светогорским манастирима (пре јан. 1346).

² Тако вели сам Душан у својој повељи. Новаковић, *Зак.*² стр. 4–5.

³ У истој повељи, стр. 4 и 5.

⁴ Станојевић, *о. с.* 19.

⁵ „Въаыскахъ нѣкна добродѣтелиа (sic) и все-истинѣ и православниѣ вѣры закони поставити, ѣкоже подобаетъ имѣти и пособити, по стѣни и всѣхъ съборнѣи и апльскои цркви Гда Бга и Спаса Ис Хрта, по земльахъ же и градовехъ“... Новаковић, *Зак.*² стр. 5.

⁶ βασιλεα Ρωμανων εαυτον ανηγορευσε, την τε βαρβαρον διαταν εξ τα Ρωμανων ημετερον ηθη... Nic. Gregoras XV, с. 1. (ed. Bonn. p. 746). На то је већ скренуо пажњу Флорински, *Ю. Сл.* II, стр. 106–107.

⁷ ηδη δε και προς τον υιον την ολην ηγεμονιαν ενεειπατο και το μεν αρχειν παρεσχε, κατα τα ειθισμενα τοις Τριβαλλοις, της εκ τε κολπου Ιονιου και αυ Ιστρου

Заиста је истог 16. априла 1346. млади Урош крунисан само за краља, не за цара.¹ Византијско право зна за крунисање наследника за живота претходника: тиме постаје он легитиман наследник и савладар. Међутим, однос Уроша према оцу изгледа подређен – он носи не царску него краљевску титулу и добија један део земље на непосредно управљање, добија Српску земљу као у део. Сад се ставља Српска земља у исти однос према читавој царевини, у коме је за младости Душанове стајала Зета према краљевини Српској. *Rex iunior* Урош врши непосредну краљевску власт у Србији, као заменик свог оца, који врши врховну власт у читавој држави и непосредно управља у грчким земљама, „по римским законима“. То је отприлике исти однос као и између Мађарске XII–XIII века и Хрватске, где је доста често владао син мађарског краља, као крунисан краљ Хрватске или само као *dux totius Slavoniae*.²

Да је та подела Душанове државе била заиста извршена, да је Грегора био тачно обавештен, то се види из неколико споменика тог доба.

У великој даровној повељи Хиландару 1348. Душан јасно разликује два дела своје државе: Србљк и Романио.³ И тачан попис метохија у тој повељи даје нам могућност да видимо, које области спадају у један а које у други део. У Српску земљу спадају: Плав, Зета, Морава, Пилот, Липљан, Призрен, Полог.⁴ У Романију спадају: Просек, Штип, Брегалница, Струма, Струмица, Сер, Редина.⁵ Изгледа да и Скопска област спада у „Романију“.⁶

Иста се подела помиње још и у међународном уговору с Дубровником 20. септембра 1349 (четири месеца после издања Душанова Законика). Ту се свуда строго разликује „земља царева и краљева“, „тргови цареви и краљеви“, „властелин царев и

του ποταμου μεχρι της των Σκοπιων πολεως, ης και ποταμος Αξιος ανωθεν ποθεν μεριστος καταεισι παραγαγων ηγεμνιας. Εαυτο δ' αυ των εκειθεν Ρωμανιων χωρων και πορων κατα την ειθισμενην Ρωμανοις διαταν, αχρι και εις τα περι Χριστουπολιν των παροδων στενα. *ib.* (p. 747).

¹ То потврђује и Santas. III. с. 89 (ed. Bonn. p. 551).

² M. Kostrenčić. *Hrvatska pravna povjest*, p. 190–191.

³ „Исписасмо имена метохиамаъ веѣмъ по Србљикъ и по Романиѣ“. Новаковић, *Зак. Сб.* 420.

⁴ В. „Села по земли Србљскои“. Новаковић, *Зак. Сб.* 420–422; за време Милутиново спада Полог још у „Грчку прикију“, као и Скопље и Дебар.

⁵ В. „И земља Гречечска“. *ib.* 422–423.

⁶ Црква Св. Петра у Тморанима (јужно од Скопља) спада у Грчку земљу, *ib.* 422, уп. В. Марковић, *Јесу ли средњовековни Срби сматрали Македонију Буџарском?* Крф. 1918. стр. 30–32. Тешко је повући тачну границу између „Српске и Грчке земље“.

краљев” и сваки поданик царев и краљев.¹ Видимо чак из једне повеље 1353, да краљ Урош као „краљ всѣмъ Срѣблѣмъ” потврђује исте године (и истог дана?) даровницу свог оца манастиру Св. Арханђела, вероватно зато што се објект даровнице налази у „Српској земљи”.²

Дакле, *de jure* била је држава Душанова подељена на два готово равна дела: у једној половини владало се више „по обичајима српским”,³ у јужној по грчким законима.

Ипак, та подела, извршена *de jure*, остала је на хартији, готово без примене *de facto*. Томе је било неколико узрока. Прво – лични моменат. Талентиран и снажан владар као Душан без сумње је потискивао из државних послова српских свог малолетњег и „нејаког” сина Уроша. У ствари је Душан вршио врховну власт непосредно и у српској земљи. Урошева Српска краљевина била је само декорација.

Друго – историјско-правни моменат. Није се могла извршити тачна подела на области „српског права и грчког права”. Јер се у српске земље рачунају области као Призрен, Полог и др., некад освојене од Грка, с јаким траговима грчког права и грчког живља иако само по варошима и по метохијама. И ту видимо грчке установе као номика, кефалију. И ту, у српским земљама, вршио се од векова јаки утицај грчког права (кроз Номоканон и Прохирон). С друге стране – и „грчке” земље имају врло много српског становништва, нарочито по селима, ту се јавља и српска властела, и српски чиновници као нпр. *жујани*.⁴

У ствари, подела између српског и грчког права није могла бити извршена ни на територијалном основу, ни на основу личних статута. Становништво је било сувише измешано. И права тежња Душанова била је да читаву своју државу уреди по неким јединственим „православним законима”. За све области морало је важити исто право православне цркве и православних царева, са неким само допунама и променама, које се јављају услед потреба

¹ В. Новаковић, *Зак. Сл.* 169. (Од. Сл. 145–147) „кога любо мала и голѣма из землѣ царства ми и краљѣвѣ”.

² В. Новаковић, *Зак. Сл.* 701–705; црква Св. Николе под Кољем прилаже се манастиру Св. Аранђела под Призреном.

³ Овај израз долази у повељи 1355. ман. Св. Николе у Добрушти: „ни кефалии ни воевода ни кнезъ ни севасть, никтоже одъ владушихъ въ земли царства ми по обычајамъ срѣпскимъ”, Новаковић, *ib.* 720.

⁴ *Ζουλιανοί* у грчким повељама Душановом Ватопеду 1346. (о имањима у јужним земљама) и манастиру Св. Анастасије (око Зихне, 1345. Новаковић, *Зак. Сл.* 566, 743).

српског народа и српских обичаја. Те српске допуне морају да важе и на северу и на југу, само се на северу много чешће примењују.¹ И у предговору Душановом Законику и у самом Душановом Законику (као и у Скраћеној Синтагми) не прави се никаква разлика између Срба и Грка у правном погледу. Нису они победиоци и побеђени, него равноправни грађани, *православни* и једни и други. Царске повеље писане су без разлике српски и грчки, оба су језика званична; сам је владар – цар Срба и Грка, он сазива „властелу српску и грчку”,² свештенство српско и грчко на „сабор Српски и Грчки”.³

Да би се његова држава приближила византијског култури, уводи Душан византијски церемонијал на двору као и многобројне византијске титуле. Његови рођаци и сарадници, војводе и властела постају сад деспот, севастократор, ћесар, велики слуга (*μεγας δεμεστικος*), севаст, велики логофет, протовистијар, двородржица (*κουροπαλατης*), алагатор.⁴ Византијско државно уређење преовлађује сад у Душановој царевини, ипак треба се сетити да су сви (или готово сви) носиоци државног уређења ипак Срби пореклом.⁵ Ти Срби чврсто везани за Душана, имају тежак задатак да управљају освојеним грчким крајевима, да их прилагоде српској превласти и да се сами прилагоде грчкој култури. То су рођак Душанов, деспот Оливер у Злетову,⁶ полубрат Душанов деспот Симеон у Епирју,⁷ шурак Душанов деспот Јован Асен – у Авлони и Белграду,⁸ ћесар Прелуб – у Јањини и Влахији,⁹ ћесар Воихна – у Драми и др.

¹ М. Полићевић мисли да је Душанов Законик важио „за све Србе у старој Српској држави, а грчко-византијски закони вредили су само за побеђене” и да је „персоналитет закона оног доба искључио мешање њихово”. (Архив, XXIII (1923) стр. 340).

² На саборе 1349 (А. Соловјев, *Од. Сл.* 151) и 1355 (А. Соловјев, *Два прилога, Гласник Сл. Н. Др. II*, 35).

³ „Стефанъ царъ събра съборъ срѣпскыи и грѣпскыи оу градоу Серу” 1354. *Сказаніе о архіеп. Срѣпскыихъ*. „Гласник” XI, 160 „со всѣм зборомъ Срѣпские и Грѣпские землѣ и Поморские” повеља 10 авг. 1355. А. Соловјев, *Два прилога*, 31.

⁴ В. Ст. Новаковић, *Византијски чиновни и титуле*. „Гласник” LXXVIII (1908).

⁵ Ст. Станојевић, *о. с.* 13.

⁶ Оливер „Гркињин”, ожењен Гркињом Маријом. уп. Ј. Радоњић у „Гласу” LXXXIV (1914) и Јиречек, *Историја Срба*, 287.

⁷ Ожењен се Томаидом, ћерком грчког Деспота Јована и брзо се погрчио. После смрти Душанове јавља се као „цар Грка и Срба Симеон Урош Палеолог” (грчке повеље. „Гласник” XVIII, 201; Новаковић, *Зак. Сл.* 791).

⁸ Потписује се: *Ευχο ο δεσποτης κομνηνος* на повељама писаним српски. Спом. XI, 30.

⁹ „Гласник” XIV, 235; М. Orbini наводи да је ћесар Прелуб био намесник у Етолији.

Сви су они управљали грчким областима и без сумње по грчким законима. Сваком од њих био би од велике користи један српски превод грчких закона.

Велика освајања Душанова 1345–1349. изазвала су и велики његов законодаван рад. Овај законодавни рад врши се у неколико праваца: у издавању многобројних повеља, у превођењу и систематизацији византијских закона, и у кодификацији нових законских одредаба којих нема у византијским збиркама.

Главна је тежња тог рада – да се у новом царству учврсти правни ред Византије, да се својим грчким поданицима Душан прикаже не као узурпатор него као легитиман цар, и да се тиме олакша пут *ad acquirendum totum imperium Constantinopolitanum*.¹

Треба се сетити да је законодавни сабор 21. маја 1349. радио непосредно после тога што су чете Прелубове освојиле Епир, Акарнанију и Тесалију и дошле до граница франачких у Коринтском заливу. После тог сабора 1349. крене сам Душан на освајање Солуна, друге престонице Византијског царства.²

У Солуну је у то време куцао пулс једног врло развијеног и интензивног живота. С једне стране – озбиљан правнички рад на кодификацији, с друге стране – јака страначка борба која излази из оквира личних симпатија према Кантакузену и Палеологу и прелази у праву социјалну револуцију.

Кроз читав XIV и XV век византијски правни живот зна само за два нова правничка дела и оба су извршена у Солуну, док се у Цариграду не јавља ни један правни колектор. Оба су солунска правна зборника постала за време краљевања Душанова. Године 1335. састави јеромонах Матија Властар свој *Συντάγμα κατά στοιχείων*,³ у јануару 1345. заврши номофилакс и судија Солунски кир Константан Арменопуло свој *Βιβλίον τῶν τε Θεῶν καὶ φιλευσεβῶν νομῶν*, познати и под називом *Προχαιρῶν νομῶν*, и најчешће као *Ἐξαβιβλος*, због своје поделе у шест књига,⁴ Матија Властар унео је у свој зборник сву најважнију грађу и црквеног и световног права, коју је расподелио у облику азбучног речника (у 24 главе од Α до Φ).⁵ К. Арменопул је у свој зборник унео само световно право,

¹ Ljubić, *Listine* II, 326.

² Лети 1349. српска војска опсела је Солун (O. Tafrali, *Thessalonique*. стр. 243). Повељу 28. маја 1350. издаје цар Душан „од Солуна гредући”. Од. *Сјом*. 152.

³ V. Mortreuil, *Histoire*, III, п. 457–464; Флоринскиј, *Памятники*, 293–306, Новаковић, *Синтазма* IV–VIII.

⁴ Mortreuil, *о. с.* III, 349–376 и 495–499.

⁵ Азбучни је ред примљен већ у зборнику *Μικρὸν κατά στοιχείων*, који по Zach. *Gesch.* 26, спада у време цара Јована Ватаца (122–1255).

које је доста систематски расподелио у шест књига (I – *de jure et de personis*, II – *jura in rem*, III – *obligationes*, IV – брачно право, V – наследно, VI – кривично).¹ Црквено је право Арменопул обрадио доцније у једној мање познатој књизи *Epitome sanonum* (опет подељеној у VI књига).² Оба компилатора држе се углавном Прохирона што се тиче световног права, ипак су световне законе допунили и многим најважнијим одредбама из Василика и доцнијим новелама, нпр. Новелом 1306.³ Као збирка оног права које је важило у Византији XIV века, оба су зборника добили велику популарност на читавом православном Истоку, преживели су и пад Византијског царства. По грчким (и српским) манастирима много чешће наилазимо на Властареву Синтагму него на Номоканон.⁴ У световним судовима садашње Грчке и у Бесарабији важи још и данас Арменопулов зборник.⁵ Оба су зборника крајем XV века преведена на народни грчки језик.⁶ При тој великој популарности оба зборника пада нама у очи једна чињеница. Док се Синтазма Матије Властара налази у српском преводу и у потпуном облику (око 20 рукописа) и у српском скраћењу (око 16 рукописа) и у доцнијој преради, стопљена са Закоником Јустинијана (око 10 рукописа), Арменопулово Шестокњижје сасвим је непознато Србима. Не постоји ни српски превод Арменопула, чак ни један грчки примерак Арменопулов у српским манастирским књижицама.

Држимо да је узрок томе у политичким приликама. Превод грчких законодавних зборника у то време није био дело приватне

¹ Переводъ ручной книги законовъ К. Арменопула... Од. 1908.

² Шт. у Leunclavii *Jus* гр.-ром. 1596. т. I, п. 1–31. Ст. Новаковић, (*Синтазма*, IV) побркао је ова два дела.

³ Вероватно се нису служили директно Василикама, него су црпели из неког *Synopsis Basilicorum*. Питање о изворима Властара проучио је Н. Илинскиј, *Синтазма М. Властара*. М. 1892. Године 1923. био је објављен темат за награду из Сгугасове задужбине у Атинама: „Извори Арменопула”. S. Kougéas, *L' état actuel des études byzantines en Grèce*. Bull. hist. Acad. Roum. XI (1924), p. 168.

⁴ Mortreuil, III, p. 457–459 зна за 42 грчка преписа Властарове Синтагме, Флорински, *о. с.* 296 додаје томе још 10. Познати су нам 19 српских преписа потпуне Властарове Синтагме, док преписа Светосавског Номоканона само 5 (Иловички, Рашки, Морачки, Савински и Сарајевски).

⁵ За време турске владавине био је Арменопулов зборник обавезан за хришћанске судове у Бугарској и у румунским кнежевинама (Бобчев, *Лекцији* 171).

⁶ Арменопуло – 1490, Властарева Синтазма – 1498; осим тога преведен је Арменопуло 1804 на румунски, а 1814 – на руски језик, као важеће право у Бесарабији. Флорински, *Пам.* 296. Mortreuil, III, 363–365 зна за 45 грчких преписа Арменопула из XIV–XVII века и за 14 штамп. издања од којих је прво 1540. у Паризу (*Προχαιρῶν νομῶν το λεγομενον η Εξαβιβλος*).

иницијативе, него је постао по званичној потреби,¹ као некад светосавски превод Номоканона. Можемо претпоставити да се Душан упознао с Властаревом Синтагмом после заузећа Сера (октобра 1345), највероватније приликом свог боравка на Светој Гори зими 1347–1348, да је онда наредио да се тај зборник преведе и скрати, и да стога није било више потребе да се преводи још и Арменопулов зборник.

Али можемо те чињенице довести и у неку везу са политичком позадином, са социјалном и верском борбом која је у то време беснела у Византијској царевини.

Године 1342. избије у Солуну револуција. Демократска странка зилота устаје против узурпатора Јована Кантакузена у име законитог цара Јована Палеолога.²

Привидно измирење солунских странака 1344. под великим примиђуром Јованом Апокавком, као управником Солуна, није било дуготрајно. Шеф зилотске странке, Михајло Палеолог, убијен је од присталица Кантакузена; онда брат убијеног, Андрија Палеолог, диже на побуну морнаре, побуњеници заузимају варош и цитаделу; са зидова цитаделе бацају Апокавка и његове присталице, убивши на тај начин око стотину аристократа (6. априла 1345). У Солуну се ствара нека демократска република, која неће да призна Кантакузена. У то време Душан је већ ушао у борбу с Кантакузеном (а овај се измири с Палеологом). И Кантакузен на неколико места окривљује зилоте да су они били оруђе у рукама Душановим, да су они чак хтели предати Солун српском цару.³ Ипак су се зилоти показали добри родољуби, јер кад је Душан у лето 1349. опсео Солун, борили су се против њега. С друге стране, дуго нису хтели признати владу обојице царева грчких, који су лично дошли у солунско пристаниште у том опасном тренутку. Тек зими 1349–1350, док је још Душан стојао под зидинама Солуна, предали су се зилоти Кантакузену, који је ушао у град, неке од зилота казнио смрћу и тиме завршио ову интересантну страну византијске историје.⁴

¹ Слично мисли и Ст. Новаковић, *Синџ*. XXXII–XXXIII.

² V. O. Tafrali, *Théssalonique au XIV-me siècle*, Par. 1913. p. 230–237. Ова је борба појачана још и верским распрама. Зилоти сматрају себе за строго православне, за њих су и светогорски калуђери, који се боре против цариградског патријарха Јована Калеке и више црквене јерархије, уп. Яковенко, *Виз. Врем.* XXI (1914), 180 и А. Васильев, *Ист. Византии*, II.

³ Cant. IV, p. 104, 109, 113, 117; уп. Tafrali, 247–251.

⁴ O. Tafrali, o. c. 250–252.

Врло је вероватно да је Душан ипак рачунао на неку наклоност зилота да заузме Солун. Да придобије симпатије Солунаца, могао је слободно да прими за своје судије правни зборник Солунца Властара. Имао би мање разлога да уводи дело Арменопулово, јер колико знамо, био је Арменопул велики властелин и блиски рођак Кантакузена, у то време противника и зилота и Душана.¹

Борба политичких странака у Солуну била је само једна епизода према великој верској борби која је потресла читаву Византијску царевину 1341–1352. То је позната борба варлаамита и исихаста, коју можемо сматрати као борбу између присталица западне схоластике, блиских компромису с папом, и присталица источног мистицизма, непопустљивих према католицизму.² Неко су време преовладали у Цариграду варлаамити, којима су нагињали царица-регенткиња Ана Палеологиња (из Савојске куће) и патријарх Јован Калеска (1341–1347). У то време води Кантакузен борбу против Палеолога и зато је се, у почетку близак варлаамитима, после наслонио на многобројне присталице исихаста. Баш у то време ствара Душан српску патријаршију и венчава се за цара Срба и Грка. Реалиста-државник, цар Стефан није имао много воље за догматске контроверзе. Ипак требало је да се и он определи у том спору, одлучном за претенденте на престо. Стао је, по нашем мишљењу, на страну исихаста.³

Богате даре Душанове светогорским манастирима можемо разумети само ако се сетимо да је Света Гора била у то време центар православног верског живота. Мишљење светогораца било је пресудно на цариградским саборима 1341, 1344, 1347. и 1356.⁴ Прот Свете Горе био је по своме утицају такмац патријархов. За цара Душана била је велика победа што су светогорци признали његову власт и од 1347. нису одлазили на саборе у Цариград, него у

¹ Једине биографске податке о Арменопулу доноси Ник. Комнен Пападопуло, (*Praenotationes mystagogicae ex jure canonico*. Patavii 1697) иначе доста сумњив извор. Он зна да се Арменопул родио око 1310, да је његов отац био киропалат (κυροπαλατης), а мајка, рођена Муцалони била кузина Јована Кантакузена; да је сам К. Арменопул био члан дворског савета цара Јов. Кантакузена. (в. Mortreuil, *Histoire*, p. 495–497).

² Θ. Успенский, *Очерки*, ЖМНП, 1892 Но 1 и 2; Радченко, *Религ. и литер. движење въ Болгарии*. К. 1898; Krumbacher, *Geschichte*, s. 100–110. А. Лебедевъ, *Истор. очерки состоянія визант. вост. церкви*, Изд. 2-е. М. 1902.

³ О утицају исихаста на арх. Данилу говори М. Васић, *Прилози*, VI, 237–245. Вреди споменути да исихастима припадају вероватно и Св. Петар Коришки, *Радченко*, o. c. 174, и Јаков, митрополит серски, Mirko, *Geschichte*, 145.

⁴ Θ. Успенский, *ib. passim*; Порф. Успенский, *Исторія Аѳона*, III, 177.

Скопље, Сер и Крупишта.¹ Зимы 1347–1348. бораве цар Душан и царица Јелена на Светој Гори, постају ктитори манастира, диве се испосничком животу, уче се од светогораца многим корисним речима.² Света Гора била је одлучно против варламита на страни исихаста. Исихастима нагињао је већи део клира и народа у Византији. Већ 1347. побеђује исихазам у Цариграду, збачен је патријарх Калека и замењен Исидором.

У то време опредељује се Душан на Светој Гори за исихасте, за строго „православље”. Колико је он уложио труда да убеди главу исихаста Григорија Паламу, да напусти Кантакузена, да пређе у Србију и да буде изасланик Душанов у Цариграду.³ Није у томе успео, али су сви светогорци постали поданици и саветници Душанови, пружили су му тим велику помоћ, могли су да му пруже још већу, још пресуднију.⁴

У то је време без сумње почет превод Синтагме. Зашто Синтагме, не Арменопулова Прохирона? Зато што је Матија Властар васпитаник Свете Горе, ученик и друг утицајног прота кир-Исака, главе светогорског, зато што је Властар у то време вероватно боравио на Атону, склонивши се од солунских нереда.⁵ Зато што је Властар био један од истакнутих исихаста, писац расправе Περὶ τῆς θείας χάριτος ἢ περὶ τοῦ θεοῦ φώτος.⁶

¹ На сабор 1351. у Цариград нису дошли светогорци, послали су само два јеромонаха с писменим својим мишљењем у корист Гр. Паламе. Θ. Усп. ib. 392.

² А. Соловјев, ib. 134.

³ Нудио му је почаст, области и приходе ако пређе у Србију. Те разговоре Душанове с Паламом на Светој Гори спомиње патр. Филотеј. в. Θ. Успенский, о. с. 413–414.

⁴ Помоћу исихаста дошао је 1347. Јован Кантакузен на цариградски престо.

⁵ О. М. Властару пише се у р-су Моск. Син. Б. бр. 276 „био је у Солуну калуђер и презвитер, муж благочастив и образован, зналац и божанске мудрости. Био је ученик дивног међу калуђерима кир-Исака, у његовом манастиру заврши свој живот”. Арх. Арсениј, *Письмо М. Властаря*. М. 1891, стр. 1. Кир-Исак је прот Светој Гори од 1322, најутицајнији између исихаста; 1342. заточен од варламита у Цариграду, од 1347. опет на Светој Гори. Податак да је М. Властар завршио свој живот на Светој Гори, врло је важан. Имамо податак да је М. Властар живео 1355. Вероватно је он од солунске страначке борбе отишао опет на Свету Гору, да ту мирно пише о божанској љубави и божанској светлости. Тај одлазак на Свету Гору могао се десити већ 1345, дакле, сасвим је вероватно да је М. Властар био на Светој Гори за време доласка Душанова.

⁶ Нештампана, спом. Арсениј, *Письмо М. Властаря*, стр. 2, и Krumbacher, *Gesch.* 105. Осим тога пише М. Властар још *Изобличеније заблуда Латинаца* (нешт. рук. МСинБ. бр. 149) и писмо принцу Ги де Лузињану о латинским заблудама (шт. Арсениј, о. с.) где расправља питање о квасном и пресном хлебу (о азимству, уп. члан 6. Душанова Законика).

Утицај исихазма на Душана осећа се и у самом факту превођења Властарове Синтагме и у одлучном ставу, који почетни чланови Душанова Законика 1349. заузимају против католицизма и других јереси. „Сим же образом да се очисти хришћанство”; Душан је осетио потребу да се покаже строго православан пред очима најутицајније верске странке у Византији.

А дело К. Арменопула није могло да буде примљено од Душана у том акутном тренутку. Мада много бољи правник од Властара, био је Арменопул сумњив исихастима, као писац – заштитник варлаамита, као аристократа наклоњен латинској јереси.¹

1. Значај византијског права на хришћанском Истоку

По византијским схватањима, која су нашла свој израз у прописима Епаногоге, први је задатак једног православног владара да чува све прописе Светог писма и седам васељенских сабора, као и све писане римске законе.² Ипак, овај конзервативни задатак владара не смета му да буде *кодификатор* – да старе прописе црквеног и световног права скупља, да од њих начини избор, да их расподелу по извесном систему. Тако су радили и велики Јустинијан, и Василије Маћедонац, и Лав Мудри. Конзерватизам византијског права не смета ни да цар буде *Законодавац* – да попуњава празнине закона, да издаје новеле, да укида старе законе, да издаје читаве нове зборнике. Опет су тако радили и Јустинијан и његови наследници. Само једно је ограничење – тај легислаторски рад не може да се коси с основама православне вере. Зато је био осуђен од доцнијих нараштаја законодавни рад јеретика Лава Исавријанца.

¹ Међу варлаамите ставља Крумбахер и К. Арменопула, који *schrieb nach Fabricius, Bibl. Gr. XI, 266. einen Tomus gegen Palamas. (Krumb. 103)*. Против Арменопула пише патр. Филотеј поводом питања о црквеном проклетству (до 1353 – игуман светогорски; ib. 108) уп. члан 5. Душанова Законика. У исповедању вере, писаном од К. Арменопула, налази се сасвим латинско учење да Дух свети полази од Оца и од Сина. J. Leunclavi, *Juris Gr.-R.I.*, p. 552. *Eiusdem Harmenopuli expositio fidei orthodoxae*. И Димитрије Кидон (варлаамита), нагиње латинском гледишту у питању о *filioque*. Радченко, о. с. 168.

² *Ἡ ποικεῖται ἐκδίδειν καὶ διατηρεῖν ο βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θεῖα γραφῇ γεγραμμένα εἰτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἁγίων συνόδων δογματισθέντα ἐτι δε καὶ τοὺς εὐκεκρίμενους Ρωμαίκοὺς νόμους.* (Epanagoge, t. II, s. 4).

Пошто се византијски цар сматра у принципу за јединог цара свих православних,¹ византијски закони морају у начелу да важе за све православне државе. То се најбоље види из примера румунских кнежевина.² Оне су давно (од XIII века) живеље својим засебним политичким животом, нису ни имале етнографских веза са Грцима. Ипак, кад је око 1401. кнез Александар Добри хтео да створи законе за Молдавију, замолио је цара Манојла Палеолога за примерак Василика. Из Василика изабрао је оно што му је изгледало корисно и применљиво за његово време. На тај начин постаје (по причању Д. Кантемира) први молдавски закони.³ У другој половини XV века служе се и влашки и молдавски војвода словенским преводима Властареве Синтагме.

Чак после пропасти Цариграда траје још велики ауторитет византијских закона. Године 1646. јавља се други законодавац у Молдавији, кнез Василије. На његову заповест даде велики логофет Јевстратије у штампану нови Законик, у којем је Законик кнеза Александра попуњен многим одредбама опет из Василика. У XVIII веку овај је Законик истиснут позивањем молдавских господара на Василике у самом извору, и осим тога, употребом Синописа, Институција Теофила и нарочито Пестокнижија Арменопулова. Године 1816–1817. изда кнез Скарлат Калимах у Јашу нови грађански кодекс за Молдавију (*Κώδιξ πολιτικός*) који је опет углавном заснован на Василикама, писан је и штампан грчки и тек после тога преведен и на румунски. Да је у Бесарабији важио и кроз XIX век зборник Арменопулов, било је већ споменуто.

Велики утицај грчког права у Молдавији и Бесарабији можемо једним делом објаснити утицајем господара – фанаријота у XVII–XIX веку. Али и у Русији, која је географски била много удаљенија од Грчке и није знала за грчке владаре, осећа се знатан утицај византијског права. Примање хришћанства донело је собом Номоканон. Норме византијског права примењиване су од црквених власти према клиру и свим црквеним људима. Све парнице које се односе на верска, морална и породична питања, на

¹ Године 1391. пише цариградски патријарх в. кнезу Василију Димитријевићу да је цар византијски „велики цар, господин и начелник васељене“, да је он „цар свих хришћана“ и да се његово име мора спомињати у свим хришћанским црквама. Руска историјска библиотека VI прил. No 40; Дьяконовъ, *Очерки*, 412–413.

² Чувени канониста Валсамон пише Марку Александријском, да су Василике обавезне за све хришћане на свету. П. Безобразов, *ЖМНП*, 1898 No 10, стр. 409.

³ Zachariæ, *Gesch.*² Einl. s. XV; стр. 128. А. Соловјев, *Значај виз. права на Балкану*, Год. Чуп. XXXVII, стр. 13

наследство, подлеже црквеном суду.¹ Само је кривично право дуго време стајало изван утицаја византијског права. Али са појачањем монархијске владавине, нарочито од примања царске титуле по византијском начину (1549) продиру византијска схватања и у кривично право.

Интересантну паралелу Душанову законодавству пружа руско законодавство XVI и XVII века. У то време сматра се Русија с правом за једино православно царство, за Трећи Рим, за наследника Другог Рима – Цариграда. Јован III венчава се 1472. наследником Палеолога и прима као руски грб двоглавог орла. Ипак је царска титула званично примљена тек 17. XII 1549. крунисањем младог Јована IV. И одмах после венчања на царство почне Јован IV да издаје законе. Године 1550. изда он зборник световних закона *Судебник царски*, који је у ствари само попуњено издање *Судебника Јована III*. Године 1551. сазива цар земаљски сабор да утврди *Судебник*, и ставља му сто питања и изазива тим црквено законодавство сабора – тзв. „Стоглав“.²

Од својег је деде Јован IV наследио богату библиотеку грчких и латинских књига, између којих се спомињу многобројна правничка дела. Цар Јован IV наручио је првом приликом превод Јустинијанова Кодекса на руски језик.³ Није нам познато, је ли тај превод био остварен; библиотека Грозног цара пропала је за време немира 1605–1613.⁴

Али кад се 1648. цар Алексије решио да изда нови Законик, он је законодавном одбору поставио као први задатак: „исписати из правила Св. апостола и Св. отаца и из градских закона грчких царева одредбе које су пристожне царевом и земаљском делу“, тек

¹ Н. Колачовъ, *О значеніи Кормчей*, Чтенія 1847, III, В. Иконниковъ, *Опытъ изслѣдованія о культур. вліяніи Византии*, стр. 301.

² Влад. Будановъ, *Обзор*, изд. 5 е стр. 224.

³ Заробљеник из Ливоније, пастор Јован Ветерман доноси тачне податке о библиотеци Јована IV латински – Т. Livius, Cicero de Republica, Suetonius, Tacitus, Corpus Ulpiani, Papiniani, Pauli Justiniani, Codex Constit. imper. Theodosii, Justiniani Codex Constit. et Codex Novellarum (ови су рукописи на пергамену у златним повезима); грчки – Polybius, Basilicae, Novellae, Constitutiones, Interpretationes Novellarum, Justiniani leges agrariae, Epheni (?) translatio Pandectorum etc“. Цар наручио му је преводе Ливија и Кодекс Јустинијана (*ЖМНП*, 1834, јуль: В. Иконниковъ, *Опытъ изслѣд.* 56–57).

⁴ Године 1556. наручио је Јован IV бољи превод Властареве Синтагме (распоређен по словенској азбуци). Та прерада, извршена од молдавског митроп. Макарија, није ипак доспела у Москву (налази се у Лавону). Е. Калужницки, *Обзоръ слав.-русс. пам.* К. 1877, стр. 47.

на другом месту спомињу се одредбе и укази руских царева и великих кнезова.¹ И законодавни одбор кн. Ник. Одојевског заиста је на првом месту искористио византијске законе (а после тога и Литвански статут 1588. и Судебник царски 1550. и многобројне указе руских царева). После шест недеља, 1. септембра 1648. скупи се Земаљски сабор. На томе сабору био је прочитан, претресан и примљен пројект састављен од одбора 29. јануара 1649. рад је Сабора завршен,² и *Соборное Уложение* одмах је дато у штампугу.

По истраживањима руских научника,³ позајмице из византијског закона налазе се у „С. Ул” у глави I (члан 1. о богохулству) у глави II (о кривичним делима против владара), у глави VII (о деликтима у рату), у глави X (о најезди, о паљевини, о деликтима из неиспуњених уговора), у глави XVII (о наслеђивању глувонемих), у глави XXI (о намерном убиству), у глави XXII (о убиству и другим кривичним делима).⁴ Видимо, да је утицај византијског права постао нарочито осетан у кривичном праву у оној области права, која је некад била ван њена домашаја.

И то је разумљиво. Појачана монархијска владавина прелази јавно-правном гледишту на гоњење криваца и ту налази јак ослонац у римско-византијском праву. А после С. Ул. 1649. послао је цар Алексије свим војводама (намесницима) исписе из грчких закона Номоканона да се по њима суди у кривичним делима.⁵

Одлуке црквеног сабора 1667. у Москви позивају се на много места на грчке законе (у питањима о делокругу црквеног суда и о кривичним делима), позивају се чак на три места и на Синтагму Матије Властара.⁶

¹ „Которыя статьи написаны въ правилѣхъ Св. апостолѣ и Св. отецъ и въ градскихъ законѣхъ Греческихъ царей, а пристойны тѣк статьи къ государственнымъ и къ земскимъ дѣламъ, и тѣк би статьи выписать”, указ 16. јула 1648 г., *Соборное Уложение* М. 1907, стр. 5.

² В. Малиновскій, *Лекции по ист. рускаго права* В. 1914, I-69, 71.

³ Н. Калачовъ, *О значеніи Кормчей*, Чтенія 1847, III, стр. 108-114.

⁴ У глави I СУ – позајмице из Proch. XXXIX, 10 et I; у глави II – из Proch. XXXIX, 18, et 4; у глави VII – из Proch. ib. 17, 53 et Ecl. XVI, 33; у глави X – из Proch. ib. 39, 51, 76, 77; et XVII, 1; XXXIX, 18 et 48; XVII, 10; XXXIX, 40 (et Ecl. XVI, 43, 29, 45); у глави XVII – из Proch. XXX, 13; у глави XXI – из Proch. XXXIX, 79; у глави XXII – из Proch. XXXIX, 35, 37, 78, 36, 6, 8, 87, 80, 81, 2, 32, 31, 32 (et Leg. Mos. 6, 7). в. Н. Калачов, 108-110. Многе су од тих позајмица забележене на оригиналу СУ напоменом: „Изъ Градскихъ”.

⁵ Карамзинъ, *Исторія* III, прим. 222; Иконниковъ, о. с. 310.

⁶ Полное Собрание Законовъ, т. I No 412; 1667 јуна 17. Выписка изъ дѣяній Собора бывшаго въ семъ году въ Москвѣ. Наводи се М. Властар у питањима о казни за прављење лажног новца (ib. стр. 702), о другом браку свештеника (ib. 705) и о крађи у поврату (ib. 702).

Историја права једне мало познате хришћанске државе на другој периферији Византије показује опет велики утицај који врше суседне културе на систем права мањег народа.¹ Прастара Јерменска држава налази се од времена Александра Македонског на граници између јелинистичке и персијске културе. Године 387. после Христа подељена је између Персије и Византије. Јустинијан покушава да у своме делу Јерменске уведе византијско право (Nov. XXI de Armenis). Ипак, расцеп између јерменске и православне цркве умногоме смета утицају Византије, и Јерменска има више додирних тачака са Сиријом и Палестином, наслања се у црквеном праву на Мојсијево законодавство. После уништења Персијског царства од Араба (654) и Јерменска робује Арабима, ипак од 859. добија неку самосталност, нарочито под династијом Багратаида (887-1045).

Немамо тачних података о законодавству до краја XII века. Само 1184. јавља се први јерменски кодификатор, свештеник Мехитар Гош (у источној, тзв. Великој Јерменији). Његов зборник *Дайасијанаџирх* има врло сложену садржину. Између 251 члана тог зборника многи су узети из Мојсијева кривичног права, нешто из закона старих краљева, много из обичајног права. Мехитар није знао грчки, и утицај византијског права није знатан у томе зборнику. Откад је 1230. Велика Јерменска изгубила своју самосталност под навалом Турака, остао је у црквеним судовима као извор права зборник Мехитара Гоша. Али у западној, Малој Јерменији (Киликији), много је јачи утицај Византије и крсташа. На пример, 1196. превео је архиепископ гр. Тарса, Нерзес Ламброн, читав грчки зборник, јер није нигде нашао грађански Законик за краља Лава Рупена. Зборник обухвата: 1. Мојсијев Закон, 2. Еклогу, 3. Новелу царице Јерине и изводе из Јустинијанових Новела, 5. Сирско-римски Законик, 6. Nomos stratiotikos, 7. Допуне из породичног права (с грчког). Овај зборник био је у употреби у Малој Јерменској у XIII веку. У то време Мала Јерменска везује се за латинске крсташке државе и прима неке црте феудализма.²

Око 1263. преводи велики конестабли Сумбат с француског на јерменски Антиохијске Асизе, зборник грађанских закона издат од

¹ J. Karst, *Grundriss der Geschichte des armenischen Rechts*, ZvR. XIX (1906), с. 312-411 и XX (1907), с. 14-112. J. Kohler, *Das Recht der Armenier*, ZvR. VII, с. 385-437. Ars. Klidschian, *Ueber Karsts Grundriss*, ZvR XXIII (1910), 371-381.

² О везама Мале Јерменске са крсташима и са кипарском династијом Луизијана в. J. de Morgan, *Histoire du peuple arménien*. Paris, 1919.

грофа Боемунда VI.¹ Нешто доцније враћа се Сумбат националном праву и прерађује ради судских потреба споменут зборник Мехитара. Око 1360. пропада и Мала Јерменска, али црквени и изборни судови држе се својих старих зборника. И вреди споменути да од ове три струје (византијске, француске и националне) била је византијска струја најјача. Кад су почетком XVIII века руски цареви дали широку самоуправу јерменским трговачким општинама на југу Русије, ове општине поднеле су као своје прастаре правне зборнике – компилације из Јустинијанова права, позивајући се да је од времена Јустинијана византијско право постало обавезно за Јерменску. Опсежни законици Астраханске општине (1746) и Нахичеванске (1765), потврђени од руских царица, регулишу и кривично и грађанско и судско право сасвим по начелима римско-византијским.²

Исти утицај византијског права видимо још у другој хришћанској држави на далеком Истоку – у Грузији (Ђурђијанској). Ова јуначка држава је обично савезник Византије у борби против муслимана, њезини краљеви добијају византијске титуле, на Светој Гори постоји од X века ђурђијански просветни центар – Иверски манастир. Кроз векове служе се Ђурђијанци и црквеним православним зборницима, и византијским правом, и својим обичајним правом. Као законодавац спомиње се савременик Душанов – краљ Ђорђе V Сјајни (1318–1346), од којег је сачувана невелика збирка кривичних закона.

Крајем XVII века јавља се један велики кодификатор – царевић Вахтанг. Он је око 1686. саставио велики зборник права, који је и санкционисао после свог доласка на престо (као цар Вахтанг VI, године 1723). Тај *Законик цара Вахтанга* важио је кроз цео XVIII и XIX век, док није био постепено истиснут руским законима.³ Тај *Законик* је једна велика и чудновата компилација из разних законских зборника.

¹ Assises d'Antioche, de Sempad le connétable, éd. par la Société Mekhitariste de St. Lazare, Venise 1876 (предговор, јерменски текст и франц. превод).

² К. Алексејевъ, *Изложеніе законоположеній, заключающихся въ Армскомъ Судебникѣ*. Чтенія МОИДр. 1870. II, стр. 1–89.

³ Био је признат од руских власти и превођен 1813. и 1838; важио је у Грузији до 1859, у Мингрелији до 1870. Цео текст штампан је руски у „Юридич. Вѣстникѣ” 1886; англ. од В. Сокољског, *Греческо-римское право въ уложеніи грузинскаго царя Вахтанга VI*, ЖМНПр. 1897 септ., стр. 56–93. R. Kultmann, *Analyse des national-grusinischen Obligationenrechts im Kodex Königs Wahgangs VI*. ZvRechtsw. XXI, S. 426–469.

1. На првом месту стоји *Мојсијев Закон*, извод из Мојсијевих кривичних закона (у 52 члана). Овај зборник, врло популаран у хришћанској цркви, изгледа да је преведен с јерменског језика. После тога 2. *Грчки Закони Лава Мудрог, Констјантинина* и других царева у 318 глава. Ово је једна значајна компилација византијских световних закона: световна грађа Властареве Синтагме допуњена је неким одредбама из Арменопула.¹ После тога долазе законици преведени с јерменског: 3. *Благ и истииний Закон* у 150 глава – ово је превод јерменског превода чувеног сирско-римског кодекса из V века! 4. *Датјасјанагирх* Мехитара Гоша из 1184 (у 281 глава). Само после тога долазе национални закони: 5. *Закони краља Ђорђа VI* из 1321 (у 46. глава); 6. *Закони кнеза Адвида* (у 176 глава), који се деле на збирку закона кнеза Бека II из краја XIV века и законе кн. Агбуги из сред. XV века; 7. *Закони ђурђијанских католоса* (митрополита) у 24 главе до 1605, и напосокон: 8. *Закони самог царевића Вахтанга* (у 267 главе), који су углавном засновани на обичајном ђурђијанском праву. Ова огромна збирка донекле личи на Душаново законодавство (на почетку – Скраћена Синтагма и други превођени зборници, и само после тога зборник националних закона) и јавља се као интересантан пример задоцнеле рецепције византијског права.

2. Законодавни рад цара Душана

Ако је толико био велики утицај византијског права у Румунији и у Русији, у Јерменској и у Ђурђијанској, где је тај утицај само *рецепција* једног туђег права, утолико је морао бити већи у Душановој држави, где одлучну улогу игра не само рецепција, него још и *традиција* византијског права у свим „Грчким земљама” Душанове царевине.

Да задовољи своје нове поданике, морао је Душан да прими те грчке законе, да направи од њих једну скраћену збирку за своје судије. То је скраћена Синтагма Властарева, која је без сумње настала у истим годинама 1346–1349, највероватније зими 1348–1349.

Ипак, улога православног цара није везала Душана да само прими *en bloc* византијске законе. Јер православном цару допуштено је и да буде кодификатор и законодавац, Синтагма је морала да

¹ Цар Вахтанг спомиње да су то закони „послани њему од патријарха, по којим законима вршио се суд код Грка за време царства и који су преведени на ђурђијански од вештих људи са нарочитом сарадњом самог царевића”.

важи за све православне поданике српско-грчког царства. Ипак она није могла да задовољи све потребе њихове. Нарочито сталешке и етнографске прилике изазвале су потребу кодификације нових законских одредаба.

Није нам ништа познато како је текао законодавни рад Душанов пред сабор 1349. Можемо претпоставити да је као и у Русији 1649. пројект законодавства био припремљен од неког одбора. У тај одбор могли су да уђу на пример: патријарх Јанићије (бивши логофет Душанов, дакле добар зналац византијског црквеног и световног права),¹ по неки епископ (нпр. бивши игуман аранђеловски Јаков, од 1348. митрополит Серски, један Србин који се налази међу Грцима, митрополит Скопски Јован, један Грк међу Србима, који је 1346. издејствовао повластице за светогорске манастире),² без сумње логофет Ђурђе (потписан на повељи 21. маја 1349; из његова завештања 1367. видимо да је он умро као кућевласник у Солуну),³ можда и његов брат Радослав Повић.⁴ Сва су та лица били представници веза између Грка и Срба, свима њима био би циљ да доведу у склад византијске законе и српске обичаје.

Из већ готовог превода Синтагме могли су начинити извод „за суд царски”. Скратили су Синтагму до једне трећине; испустили су готово сва црквена правила и одредбе које немају законске санкције, али оставили су готово без промена све законе византијских царева, који су одавна важали у грчким земљама као закон, који су одавна били познати у српским земљама, као део Номоканона. То скраћивање Синтагме био би први део кодификаторског рада новог цара. Томе скраћеном зборнику Властара додате су скраћене одредбе Јована Посника о црквеним епитимијама за кривична дела, јер се кривично дело мора кажњавати и световном и духовном казном.⁵ Затим, додат је и кратки *Закон Јустинијана*,

¹ Јанићије је изабран за архиепископа 3. јануара 1338 (Љ. Стојановић у „Гласу” CVI, 112) после смрти Данилове; вероватно да је Јанићије – бивши логофет Цоцан, сарадник Душанов који се спомиње у повељама 1333. и 1334 (1340. јавља се логофет Прибац). Пуцић, II, 11; Mikl. 109; Пуцић II, 47.

² На грчким повељама манастирима Ксиропотаму, Есфигмену, Ватопеду апр.-маја 1346. пише се *Διὰ τοῦ πρωτοβροῦ τοῦ Ἐκκλησιῶν μὲτροπολίτου ὑπερτιμοῦ Ἰωάννου* + (Флоринский, *Ав. акты*, 97).

³ Био је у сродству с дубровачком породицом Longo (Спом. XI, 8).

⁴ За време Душаново вршио је судске функције (Гласник Ск. Н. Др. II, 35), доцније јавља се у Серу као кефалија (Виз. Вр. XII, Эсф. No 18) и као рођак Душанове царице, кир-Торнико Радослав.

⁵ И извод из правила Јована Посника је дело Матије Властара. Арх. Арсениј, *Писмо М. Властара*, стр. 2. Понекад се духовне казне за кривична дела нарочито поштрувају, нпр. грчке саборске одлуке XII–XIII век прете анатемом за неверу

који је вероватно важио у српским аграрним односима и пре Душана. Овај зборник грчких закона могао је да буде и одмах послан судијама као за њих обавезан приручник. Вероватније је ипак да је цео тај зборник био прочитан на сабору 1349. на знање свим члановима сабора, као обавезан зборник православних закона. Нарочита потврда тог зборника од стране цара није била потребна, он је важио већ сам по себи као „закон светих отаца”, као „*ἡ ἐροὶ κοὐ θεῶν νομοί*”. Ипак, зато што је Скраћена Синтагма примљена од Душана као ручна књига, сматра се она у Хиландарском и Раков. препису као „Законик благочестивог господина цара Стефана”, као „Законик... по уставу црквеном и преданију Св. отаца и судова градских састављен и утврђен од цара Стефана”.

*
* *

Тек после тих грчких зборника у српском преводу, јавља се прави Душанов Законик 1349. Неки нацрт његов могао је да постане већ у одбору пре сабора, изгледа ипак да је Душанов Законик већим делом настао тек на сабору 1349. као кодификација захтева појединих сталеза, као неопходно регулисање оних сталешких односа, о којима се не говори у грчким зборницима. У том погледу имају донекле право они писци, који са Мијушковићем, сматрају Душанов Законик за устав Душанове царевине.¹

Он ипак није само устав, јер се у њему налазе и многобројне одредбе из црквеног права, из кривичног права, нешто из грађанског и нарочито много из поступка. Циљ је тих чланова да попуне празнине грчких зборника и да дефинишу оне одредбе српског обичајног права, које могу да важе и даље у Душановој царевини.²

Тако је вероватно настао Душанов Законик 1349, у тесној вези са Скраћеном Синтагмом, Правилима Јована Посника и са Закоником Јустинијана. Ова тесна веза најбоље се осећа из тога, што преглед садржаја има сама Скраћена Синтагма, као најопсежнији део законске збирке. Оно што се не налази у Скраћеној

(велсиздају). Migne, *Patr. graeca*, t. 150, p. 41, а бугарске саборске одлуке XIII–XIV века анатемом за разбојништво и крађу. М. Попруженко, *Синодик* 69.

¹ Др Мијушковић, *Систем Душанова Законика*, „Српски преглед” 1895, бр. 4–5.

² То је и мишљење Флоринског, *Пам.* 442–443.

Синтагми, треба судија да тражи у Законику Јустинијановом и у Законику Душановом.¹

Сложене прилике сложеног српског-грчког царства изазвале су ипак потребу и даљег легислаторског рада.² Душан издаје поједине новеле, од којих изгледа да су многе кодификоване на неком сабору између 1. септембра 1353. и 31. августа 1354.³ Опет су главне бриге тих новела – учвршћење сталешких односа, обезбеђење реда и сигурности у држави, нарочита борба са разбојницима и многе допуне у поступку. Ту се истиче нарочито покушај да се у целој држави уведе поротни суд (због недостатка квалификованих судија?) и с друге стране даље спровођење начела законитости у држави и независности судских одлука.⁴ Да су многе од тих одредаба донете под утицајем византијских идеја о правној држави, недавно је доказано у науци.⁵ Ту спада и члан 176, који нарочито потврђује важност грчких закона „првих царева“ за све градове по царској земљи. То проширење византијског права на све градове Душанове државе од велике је важности, јер се ту опет званична рецепција тог права заснива на старој његовој традицији.

¹ По свих наредби ици законъ блгов. и хстол. цара Јустинијана и законъ благов. цара Стефана.

² Треба се сетити да после издања Законика, Душан креће на Солун и најозбиљније мисли о освојењу Цариграда. 13. априла 1350. његов поклисар Михаил Бућа јавља млетачком сенату да је цар већ освојио „decem partes Romanie imperii Constantinopolitani“, недостаје му само Цариград, зато нуди савез Млечима „quod dicta civitas subjegetur“. Ljubić, III, 175. Млечићи су одбили савез против Цариграда, ипак у дипломи за млетачко грађанство, коју су 25. маја издали Душану, признају му титулу „цара Грка и краља Срба“ (ib. III, 185). 28. маја 1350. цар се већ повлачи од Солуна (Од. Спом. 152).

³ Још мање имамо података о овом сабору. Он се не спомиње ни у једној повељи Душановој. То је изазвало сумњу Флоринског, ib. 269–273. Ипак је овај сабор био одржан, што се види из наслова над чланом 136, и нарочито из спомена „сега-зи сабора“ у члану 164. Познато је да је патријарх Сава изабран у јесен 1354. на „сабору Српском и Грчком“. Зато се обично мисли, да је кодификовање закона извршено на том сабору у Серу. Али треба обратити пажњу да је ова конјектура нетачна. Датум испред члана 136. Душанова Законика вели: въ лѣто зѡѡѡж ника .з. дакле, између 1. септембра 1353. и 31. августа 1354. Патријарх Јанићије умре 3. септембра 1354. око Жиче, где се Душан бавио војском ради одбране од напада Мађара. Тек крајем новембра, кад се прилике среде, изабран би патријарх Сава у Серу. (Љ. Стојановић у „Гласу“, CVI, стр. 110). Други део Душанова Законика донет је још за живота патријарха Јанићија, вероватно на неком сабору у пролеће 1354.

⁴ В. Ф. Тарановски, *Душанов Законик и Душ. Царство* стр. 35–37.

⁵ Н. Радојичић, *Снага Закона по Душановом Законику*, „Гласник“ СХ (1923), стр. 100–139.

ДЕО II

ПРАВНЕ ОДРЕДБЕ ВЛАСТАРЕВЕ СИНТАГМЕ И ЗАКОНИКА ЈУСТИНИЈАНА У ВЕЗИ С ОДРЕДБАМА ДУШАНОВА ЗАКОНИКА

ГЛАВА VII

ЦРКВЕНО ПРАВО У ДУШАНОВОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

§ 1. Црквено право у Синтагми

О Синтагми Властаревој говори се често као о зборнику црквених правила, као о једној преради Номоканона. И заиста такав је већим делом карактер Потпуне Синтагме. Читаву је грађу Номоканона Властар распоредио у 24 своја „састава“, попунивши њу најважнијим одредбама световног права.¹ Три четвртине Потпуне Синтагме односе се на црквено право.

Међутим, ако прегледамо Скраћену Синтагму, видимо да је одношај обратни. Редактори избрисали су већи део црквених правила, и прописа, оставили су само најнужније; тако да црквено право заузима много мање места него световно, једва једну *четвртину* Скраћене Синтагме.

1. Највише су сачували редактори Скраћене Синтагме одредаба из брачног права, оне су скраћене на следећи начин:

¹ О изворима одредаба из црквеног права у Властаревој Синтагми подробно расправља Н. Илинскій, *Синтагма Матвея Властар*. М. 1892, стр. 83–135. Он налази да је М. Властар унео у Синтагму сва правила Св. апостола, сва правила васељенских сабора и многих месних сабора, готово сва правила Св. оцаца, многе одредбе патријарха и многобројна тумачења Јована Зонара и Теодора Валсамона. На много места додао је Властар своја тумачења.